

FELSEFE DÜNYASI

2018/ KIŞ/ WINTER Sayı/Issue: 68

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve hakemli bir Dergidir.

ISSN 1301-0875

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) *Felsefe Dünyası*'nın Danışma Kurulu/ Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Editör/Editor

Prof. Dr. Celal TÜRER

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ (Ankara Üniv.)

Prof. Dr. Celal TÜRER (Ankara Üniv.)

Prof. Dr. M. Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt Üniv.)

Prof. Dr. Gürbüz DENİZ (Ankara Üniv.)

Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK (Ankara Sosyal Bilimler Üniv.)

Doç. Dr. Necmettin Pehlivan (Ankara Üniv.)

Dr. Öğr. Üyesi M. Enes KALA (Yıldırım Beyazıt Üniv.)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve Tubitak/Ulakbim tarafından dizinlenmektedir

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is Published Biannually. It is indexed by Philosopher's Index and Tubitak/Ulakbim since 2004

Adres/Adress

Necatibey Caddesi No: 8/122 Kızılay-Çankaya / ANKARA PK 21 Yenışehir/Ankara

Tel & Fax : 0312 231 54 40

www.tufed.org.tr

Fiyatı/Price: 35 TL (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi | IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Türku

Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Tarcan Matbaası

İvedik Cad. Mercan 2 Plaza, No: 417, Yenimahalle / ANKARA

Tel: 0 312 384 34 35-36 (Pbx) Fax: 0 312 384 34 37

Basım Tarihi : Aralık 2018, 750 Adet

PATRİSTİK DÖNEMDE ANADOLU'DA FELSEFE HAREKETİ, KAPADOKYALI BABALAR

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 68, Kış 2018, ss. 39-57.

Hakemleme: 15.08.2018 | Kabul: 24.09.2018

Ali TAŞKIN

Anadolu coğrafyası felsefenin yoğun olarak yapıldığı topraklardandır. Nitekim Antik felsefe denilince ilk akla gelen İzmir'in güneyinde yer alan ve İonia bölgesi olarak da anılan Efes, Milet gibi okulların yer aldığı bölge olmuştur. Aynı şekilde İzmir'in kuzeyinde yer alan Bergama Okulu, Çanakkale'de Behramkale (Assos bölgesi) ve Lapseki; Atomculuğun doğduğu Abdera Okulu ve Trakya bölgesi; Denizli Pamukkale (Hierapolis), Isparta, Sinop civarı, Antakya Okulu'nun bulunduğu bugünkü Hatay gibi iller ve bölgeler antik dönemin Anadolu sınırları içerisinde yer alan önemli felsefe merkezleri olarak anılmışlardır. Anadolu'nun felsefe geleneği için böylesine önemli bir merkez olma özelliği antik dönemlerle sınırlı değildir kuşkusuz, ama konu başka bir araştırma konusu olabilecek kadar uzundur. Sözü, Anadolu'nun bir başka bölgesinde çağın tarzına uygun olarak yapılan felsefe hareketine, İç Anadolu'da felsefenin temsilcilerine, Kapadokyalı Babalar'a getirmek istiyorum. Eski çağlardan itibaren felsefi düşünceye ev sahipliği yapmış olan Anadolu, Kapadokyalı Babalar olarak ünlenen üç filozof döneminde de önemli çalışmalarla ev sahipliği yapmaya devam etmiştir. Yunan felsefesi ile dini düşünce arasındaki uzlaşmazlığı kabul etmeyen bu meşhur Babalar, hem kutsal metinlerde geçen kozmolojik konuları Platon'un Timaios adlı eseri yardımıyla anlaşılır kılmaya çalışmışlar hem de insanı merkeze koyan antropolojik sorunları klasik düşünce temelinde irdelemişlerdir.

Kapadokya kadim Anadolu uygarlığının, bilim, sanat ve dini düşünce açısından zengin bir bölgesidir. Daha çok bu yönleriyle tanınan bölgenin, başta, özgün yönleriyle ele aldığımız üç önemli teolog-filozof olmak üzere, yönetim tarafından da felsefe eğitiminin desteklenmesi yoluyla önemli bir

merkez olduğu belirtilmelidir. Tanıtmaya çalıştığımız filozofların İstanbul, Atina gibi merkezlere gönderilmesi ve döndüklerinde, aldıkları eğitim doğrultusunda çalışmalara devam etmeleri bunun kanıtıdır. Helenistik dönemin en önemli merkezi konumundaki İskenderiye'den sonra, benzer misyonu üstlenen Kayseri ve Kapadokya bölgesi de, teolojik felsefenin yaygınlaşmaya başladığı önemli bir merkez olarak felsefe tarihindeki yerini almıştır. Bu çalışma, Anadolu'nun bu merkezi yerinde ortaya çıkan bu önemli felsefe hareketinin üç öncü temsilcisini tanıtmayı amaçlamaktadır.

Dönemin felsefe tarzı dini-ahlaki özellik taşıdığı için bu felsefe tarzının köklerine kısaca bir bakmak yararlı olacaktır. Çünkü Sokrates öncesi yapılan felsefe tarzı ve felsefeye yüklenen anlam ile sistematik döneme adlarını veren Platon, Aristoteles gibi büyük filozofların felsefe yapma tarzı da, felsefelerinin içeriği de ayrı özellik taşımaktaydı. Grek felsefesinin sistematik döneminden sonra ortaya çıkan Epikürosçuluk ve Stoacılık seçmeci/eklektik karakterleriyle, daha çok Platon ve Aristoteles'in uzlaştırılmaya çalışıldığı, özgünlükten yoksun bir felsefenin ortaya çıkmasına neden olmuş okullar olarak bilinmektedirler. Bu dönemi daha çok ahlakî/dinî karaktere bürünen bir felsefenin egemen olduğu Helenistik dönem izlemiştir.

Egemenliği büyük ölçüde eline geçiren Ahlaki ve dinî karakterdeki felsefe merkezlerinin en önemlisi, kendinden sonra Yahudi ve Hıristiyan teologların ilham kaynağı olacak olan, bir anlamda Grek felsefesini kendisinden sonraki kuşaklara aktarmada köprü görevi görecek olan İskenderiye olmuştur. Bu merkezin tematik anlamda kurucularından ve en önemli temsilcilerinden biri, belki de ilki, İskenderiyeli Philo (M.Ö. 25-M.S.50) olmuştur. İskenderiye Okulu'nun en az Philo kadar önemli diğer iki üyesi ise Klement (150-219) ve Origenes (185-253) idi. Helenistik dönem ile Patristik dönem arasında yetişen ve sadece bu dönemin değil, sonraki dönemlerin de en etkili filozoflarından biri kabul edilen Plotinus (204-270)'un da bu okulun temsilcilerinden olduğu belirtilirse, İskenderiye'nin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bu süreçte hatırlanması gereken önemli isimlerden biri de, Mısır'da felsefe dersleri veren ve Origenes ile Plotinus'un hocası olan Ammonius Saccas (175-242)'tir.¹

Ülkemizin orta Anadolu bölgesinde bulunan, tarihi Kapadokya bölgesi ve Kayseri ilimizin sınırları içerisinde kalan bölgeler Hıristiyanlığın hızla yayılmaya başladığı dönemde, kilise odaklı felsefenin de önemli merkezlerinden biri olmuştur. Daha çok tıp bilimine katkısıyla tanınan hekim, eklektik

1 Etienne Gilson, *Ortaçağda Felsefe, Patristik Başlangıçtan XIV. Yüzyılın Sonuna Kadar*, çev. Ayşe Meral, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 62

filozof Aretaeus (M.S. I. Yüzyılın sonu ile II. Yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı tahmin edilmektedir) bu bölgenin ilk önemli ismi olarak anılmaktadır. Bu bölgede, Philo, Klement ve İskenderiye'de ortaya çıkan baskıdan kurtulmak amacıyla Filistin'e giden Origenes gibi İskenderiye Okulu'nun önde gelen filozoflarının yöntemine ve içeriğine uygun bir felsefi miras devralınmıştır. Kapadokyalı Babalar, hem bölgelerinde hem de dönemin sayılı merkezlerinden olan İstanbul (Konstantin) ve Atina gibi yerlerde felsefe eğitimi almışlar ve edindikleri felsefi görüşleri yaşadıkları bu bölgelere yaymışlardır.

Kapadokyalı Babaların yaşadıkları ve etkili oldukları dönem M.S. IV. ve V. Yüzyıllardır. Bu yüzyıllarda, Grek kültürü ve felsefesi ile çağın hızla yayılan ve geniş topraklarda kabul gören dini Hıristiyanlık arasında farklı ilişkiler vardı. Bir kısım eski Yunan kültürü ile yetişmiş teologlar Greklerin felsefesi ile vahyedilmiş dinin doğruları arasında paralellikler kurarken, bir kısmı daha da ileri giderek, Platon'un teslis inancıyla birebir örtüşen bir öğreti sunduğunu düşünüp, *Timaios*'ta da bunu ortaya koyduğunu söylüyorlardı. Filistin/Caesarealı Eusebios (260-339) bunlardan biri idi.² Eusebios, Platon'la Musa'nın aynı Tanrı'ya inandığını, ruhun ölümsüzlüğünü savunmasıyla ilahi dinlerin öğretilerini kabul etmiş olduğunu öne sürüyordu.³ Numenius gibi Yeni Pisagorcular yanında, Klement (150-215) gibi Yeni Platoncuların da Platon-Musa benzetmesi yaptığını belirtmekte yarar var.⁴

Bu çalışmada, ele alacağımız babaların birincisi Caesarealı⁵ Aziz Basil'dir (St Basil of Caesarea, 329-379).⁶ Büyük Basil olarak da anılan bu ünlü Baba ile birlikte Atina'da eğitim alıp yeniden Caesarea'ya dönen "teolog" unvanlı Nazianuslu Aziz Gregory ya da Greogorius Theologos (St Gregory of Nazianzen 329-389) ele alacağımız ikinci önemli kilise babasıdır.⁷ Ele alacağımız

2 Eusebios'un, Grek kültürü ve felsefesine karşı Hıristiyanlığı savunan önemli savunmacılardan/apolojistlerden biri olduğu bilinmektedir. Hatta o, Plotinus'un öğrencisi Porphyry/Porfirus (234-305)'a karşı *Praeparatio evangelica* adlı apolojisinde sert tartışmalar yapmış ve Hıristiyanlığı savunmuştur. Bkz. Frederick Copleston, *A History of Philosophy*, Volume II, USA, 1993, s. 29,

3 Gilson, *Ortaçağda Felsefe*, s. 62

4 Copleston, *A History of Philosophy*, s. 30. Yeni Pythagorasçı Numenius (M.Ö. II. Yüzyıl sonu)'un bu değerlendirmeleri daha önce yapmıştı.

5 Bu dönemde birisi Filistin'de diğeri de Kapadokya bölgesinde olmak üzere iki tane Caesarea vardı. Bugün Kayseri olarak bildiğimiz il, adını önce Roma İmparatoru Caesar'ın adına izafeten CEASAREA şeklinde almış, zamanla mevcut kullanım ortaya çıkmıştır. Bkz. Anthony Meredith, S. J., *Gregory of Nyssa*, USA, 1999, s. 4

6 Bu eğitimci kilise mensubu da teolojisi ile ünlüdür. Baba ile Oğul'un aynı tözden olamayacağı iddiasında olan Ariusçu Eunomius (335-394 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/195328/>) ve taraftarlarının felsefeciliğine karşı çıkmış, *Yaratılışın İlk Altı Günü Üzerine Konuşmalar/Vaazlar* adlı derlemesiyle ve başka yazılarıyla "İlahi yaratmanın anlatıldığı" Tekvin bölümleri ışığında "yaratma sürecini" açıklamış ve yorumlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gilson, *Ortaçağda Felsefe*, s. 65-68.

7 Gilson, *Ortaçağda Felsefe*, s. 62. Gilson'un Arius ve izleyicilerinin Hıristiyan dogmasını, özellikle tes-

üçüncü kilise babası filozof ise, Aziz Basil'in kardeşi olan Nyssalı Aziz Gregorius (St Gregory of Nyssa 335-394) olarak tanınan Kilise babasıdır. Nysalı Gregorius, felsefi kimliği ve alandaki derinliği açısından diğer ikisinden daha çok tanınmış ve felsefi tartışmalara katkısı bakımından hep ön planda tutulmuştur.

Timaios'un Önemi

Platon'un en açık kozmoloji öğretisi niteliğindeki *Timaios* diyalogu Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman teologların evren açıklamalarında yararlandıkları eserlerin başında gelmektedir. Bu çalışmamızda ele aldığımız her üç baba için de önemli bir kaynak olan *Timaios*'tan bazı alıntılar yapıp karşılaştırma olanağı sunmak yararlı olacaktır. *Timaios* diyalogunun birinci bölümünde siyaset felsefesine ilişkin bazı tartışmalar yer almaktadır. Bu kısa değinilerden sonra kozmolojik tartışmalara yer verilir. Bu tartışmaların başında, diyalogda yer alan isimlerden biri olan Kritias, "Timaios'un ilk olarak söz alıp evrenin nasıl meydana geldiğinden başlayarak insanın tabiatı ile bitirmesine karar verdik" şeklinde sarf ettiği giriş sözleriyle, evrenin yaratılması, onu oluşturan madde(ler), insan, insanın maddesi ve ruhu gibi kozmolojik ve ontolojik çözümler çerçevesinde diyalogun devam edeceğini haber vermektedir. Diyalogda kullanılan şu üslup ve yaklaşım tarzı, Hıristiyan Platonizmine ışık tutması bakımından dikkat çekicidir:

Sokrates, "O halde Timaios, geleneğe uyarak Tanrı'nın yardımına sığınıp söze başlama sırası sende!" der.

Timaios ise, "- Öyle Sokrates; biraz olsun bilge olanlar tanrılık bir kuvvette sığınmadan, küçük büyük bir işe girişmezler" der. Diyalogun devamında "Hiç doğmadığı halde her zaman var olan nedir?" diye bir soru sorar. Bu niteliğe sahip "varlık" hiçbir zaman değişmeyen ve hiçbir nedene ihtiyaç duymayan ezeli ve ebedi olan "idea"dır. Çünkü bu akılla kavranılan bir şeydir. Bu sorunun devamında ise, "Her zaman geliştiği halde hiç var olmayan nedir? Sorusu sorulur ve bununla da kısaca ideanın dışında kalan değişime ve dönüşüme tabi her şey kastedilir. Bu değişime tabi olan "ölümlü" varlıklar, ideaların niteliğine benzer bir "varlık" değeri taşımazlar. Çünkü bunlar

lis doğmasını, aklıleştirme çabalarını sapkınlık olarak değerlendirdiği görülüyor. "Bir yandan Babalar, "dogma"nın haklılığını felsefe ile ortaya koymaya çalışıp, arayış uzlaştırma denemesi yaparken, bazıları da felsefelerine "dogma"yı alet ederek deistlerin yaptıklarına benzer rasyonel bir tanrı ve varlık anlayışı oluşturmaya çalışıyorlardı," diyor. Bkz. Gilson, *Ortaçağda Felsefe*, s. 63. Yine burada, Hıristiyanlığın Baba-Oğul ilişkisine doğurma-doğurulma olayına mantıksal açıklama getirmenin "yersizliği" "gizem" ile mantıksal çözümlemenin ayrılığına ilişkin açıklamalara da değinilmektedir. Bu bilgiler, Hıristiyanlığın genel anlayışına ve akılla dogmanın uzlaştırılıp-uzlaştınlamayacağına ilişkin tartışmalar için yol gösterici olabilir.

mutlaka bir “nedene ihtiyaç duyarlar, nedensiz meydana gelemezler.” Timaios’un (Platon’un) sanatçı/ işçi tanrısı (Demiurgus), evreni ideayı örnek alarak kusursuz, düzenli ve belirli bir amaca yönelik olarak yaratır. Evrenin biçimi mükemmeldir; çünkü “Usta” onu ideayı örnek alarak yaratmıştır. Eğer geçici olana, yani “görünen” ve “geçici” olana bakarak yaratsaydı, bu kadar düzenli ve eksiksiz olmayacaktı. Usta Tanrı’nın niteliği ile ortaya koyduğu eserin niteliklerine baktığımızda, eserde, ideaların yaratılmadığı kabulü dışında, bütün teolojilerde genel kabul gören, düzen ve amaç (teleoloji) fazlasıyla yer bulmaktadır. Evrenin “ezelden beri var olmadığı”, elle tutulur gözle görülür olmasının onun sonradan ve geçici olduğu anlamına geldiğine ilişkin değerlendirmeler, dinlerin de sıkı sıkıya sarıldığı kozmolojik değerlendirmeler olarak bilinmektedir. Yine, Hıristiyan teologlarda görülen fideist tavra örnek olması bakımından, Timaios’ta geçen, evrenin var eden Baba (Tanrı)’nın bilinemeyeceğine ilişkin, “Bu evreni yaratana, Babasına gelince, onu bilmek zordur. Bildikten sonra herkese tanıtmak ise imkânsızdır” şeklindeki ifadeler de vurgulanması gereken bir başka önemli husustur.⁸

Kayserili Aziz Basil (St Basil of Caesarea 330-379)

M.S 330 yılında Kapadokya bölgesinin bir kenti olan Caesarea (Kayseri)’de doğan Büyük Basil (St Basil the Great) önce memleketinde daha sonra da İstanbul ve Atina’da eğitim almıştır. Atina’da bulunduğu sırada Nazianuslu Aziz Gregorius ile karşılaşmış ve onunla birlikte eğitim almış, arkadaşlık kurmuştur.⁹ Bu eğitimin ardından Tekrar Anadolu’ya dönen Aziz Basil, önce Karadeniz bölgesinde Pontus’ta, sonra da Kapadokya bölgesinde çeşitli okullar kurarak eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunmuştur. Aziz Basil’in en önemli eseri *Homilies on the Hexameron*¹⁰ adını taşıyan eserdir. Bu eser, bir anlamda, Grek filozoflarının, evrenin meydana gelmesine ilişkin görüşlerinin eleştirildiği, onların yerine Kutsal Kitap’(lar)da yer alan, Tanrı’nın evreni altı günde yarattığına ilişkin ayrıntıların anlatıldığı bir eserdir. Patristik dönemin ve Ortaçağın en belirgin özelliğini yansıtan bu kozmolojik açıklamalar ve yorumlar daha sonra gelen filozofların da ilham kaynağı olmuştur. Her ne kadar kozmolojisinde ahlaki, dini bir üslup kullanarak, bağlı olduğu inanç sistemine uygun bir yorumlama yolunu seçmişse de, paganların kullandığı fizik ve evrenin oluşumuna dair açıklamalar da yoluna ışık tutmuştur. Büyük Basil, o dönemin geçerli fiziği sayılan bu yöntemi

8 Eflatun, *Timaios*, çev. Erol Güney, Lütfi Ay, Milli eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 29

9 Meredith, S. J., S. J., *Gregory of Nyssa*, s. 2; Mike Aquilina, *The Fathers of The Chirch*, Hungtington, USA, 2006, s. 131; Copleston *A History of Philosophy*, s. 29.

10 Dünyanın Tanrı tarafından altı günde yaratıldığı kabulüne dayanan literatür, Hexameron olarak yaygınlaşmıştır. Bu terim Yunanca “hexa/altı” ile “hemer/gün” kelimelerinin birleşmesiyle elde edilen bir terimdir. Aziz Basil’den sonra da evrenin yaratılmasına ilişkin yazılarda bu ifade referans alınmıştır. Esas olarak Aziz Basil’in eseri, Tanrı tarafından evrenin yaratılışı konusunu ele alır. Eser bu konuda “vaaz” şeklinde yazılmış parçalardan oluşmaktadır.

kullanma yönüyle, “yaratma” konusunda Aristotelesçi Hıristiyanlığın erken dönemdeki temsilcilerinden de biri olmuştur.¹¹ O, Eserinde, Hıristiyanlığın metafiziğinden çok paganların fiziğini kullanarak, Musevi geleneğin yaratıcılık üzerine öğretisininin, o dönemde geçerli olan kozmoloji, meteoroloji, astronomi ve botanik gibi alanların bilimsel temellerini oluşturmaya çalışmıştır.

Aziz Basil daha eserin başında “Tanrı evvela yeri ve göğü yarattı” diyerek sözlerine başlamakta, bu ifadeyi hemen her pasajın girişinde tekrarlamaktadır. Yunan filozoflarının, özellikle doğa filozoflarının, evrenin oluşumuna ilişkin birbirleriyle çelişen açıklamalarının yanlışlığını ortaya koymakta, atomcuların, atomların birleşme ve ayrılmalarının yaşam ve ölümü meydana getirdiğine ilişkin tezlerini ironik bir biçimde ele almakta ve eleştirmektedir.¹² Aziz Basil’de, Platon’un Demiurgus’u ile Aristoteles’in “Ayüstü evren” ve “ayaltı evren” diye evreni ikiye bölmese, evrendeki uyum gibi öğeleri ile benzerlikler gösteren bir Hıristiyan kozmolojisi oluşturma çabası vardır.¹³ Fakat, bu kozmoloji ile Greklerin, biçimsiz madde ya da atom olarak adlandırdıkları, “ezeli madde” anlayışı arasında çok temel ayrılıklar da vardır. Örneğin, Tanrı hem zamanın hem de bütün varlıkların ana maddesinin yaratıcısıdır. Bu yaratma sürecinde her aşama Tanrı’nın izlerini taşır ve asla ondan bağımsız değildir. Platon’un öne sürdüğü gibi, Tanrı’nın şekil vermek için kendinden bağımsız var olduğu düşünülen başka madde türlerine ihtiyacı yoktur.¹⁴ Tanrı her şeyi o şeyin özüne ve niteliğine uygun olarak süreç içerisinde yaratmıştır.¹⁵

Kökleri Platon’a uzanan ve esasen Plotinus ve izleyicisi Proclus’un öğretilerinde önemli yeri olan Sumpatheia/Sympathy kavramı da Hıristiyan

11 I. P. Sheldon-Williams, “The Greek Christian Platonist Tradition From the Cappadocians to Maximus and Eriugena”, *The Cambridge History of Later Greek And Early Medieval Philosophy*, ed. A. H. Armstrong, Cambridge Histories Online © Cambridge University Press, 2008, içerisinde, s. 432

12 <http://www.fisheaters.com/hexaemeron1.html>

13 Sheldon, Williams, “The Greek Christian Platonist Tradition From the Cappadocians to Maximus and Eriugena”s. 432.

14 Burada, Platon’un, *Parmenides* ve *Timaios* diyaloglarında geçen, ideaların ezeliyeti ve Demiurgus’un bu idealara göre evrene şekil verdiği yolunda yapılan açıklamalar ve ideaların “yaratma eseri olmadığı” iddiası önemlidir.

15 Gilson’un bu yöndeki değerlendirmesi şöyledir: “Aslında her varlık sınıfı Tanrı’dan kendisine uygun madde türünü almıştır. Gök kendi maddesine, toprak başka bir maddeye sahiptir. Yaratılmamış madde şeklindeki Platoncu kavramları olabildiğince kaldırma arzusu, burada Aziz Basil’i hammadde kavramını eleştirmeye götürmüştür ki bu eleştiri, ilginç bir biçimde öz kavramına yapılan bazı modern eleştirileri önceden sezmiş benzerdir. *Nutuklar* adlı eserinde (1:8), kendi içinde ele alındığında, nitelsiz ve özelliksiz bir şeyi aramayalım der, Basile. Bunun tersine bir şeyin içinde gözlemleyebileceğimiz her şeyin onun özünü oluşturmaya ve ona mükemmellik vermeye yardımcı olduğunu düşünelim. Eğer maddesine ulaşma umuduyla bir varlığın bütün özelliklerini peş peşe kaldırırsak, sonuçta hiçliğe varırız. Bir şeyin rengini, ısısını, ağırlığını, derinliğini, kokusunu ve diğer tüm algılanır özelliklerini çıkardığımızda geriye hiçbir şey kalmayacaktır.” Gilson, *Ortaçağda Felsefe*, s. 67-68.

kozmojisindeki uyum konusunda önemli bir işleve sahiptir.¹⁶ Birbirinden farklı unsur ve parçalardan oluşan evreni “Duygudaşlık” olarak dilimize çevirebileceğimiz “sempati” kavramıyla karşılanan bir yolla, birleştirme ve uyumu sağlama düşüncesi Aziz Basil’de de önemli bir yer tutar. Aziz Basil, madde dâhil, bütün evrenin Tanrı tarafından belirli bir zaman diliminde ve süreç içerisinde yaratıldığını belirtir. Eğer madde Tanrı’dan bağımsız olsaydı, yaratıcı ve onun eserleri arasında bir uyumsuzluk olurdu. Oysa evrendeki durum bir düzenin olduğunu göstermektedir. Aziz Basil’in kozmojisinin, Kutsal Kitap’ta sözü edilen toprak ve ateşin şekil değiştirmelerine dayandığı görülür. Empedokles’in de içerisinde olduğu bazı düşünürlerin “dört unsuru” (hava, su, toprak ve ateş) Kutsal metinlerde açıkça ve sırayla sayılmamıştır ama gök kubbenin en üstünde ateş, en alt katmanında da toprağın olduğu zikredilmiştir. Aziz Basil de bu yoldan giderken, daha önce var olan geleneği izleyerek, bu dört maddenin fiziksel özelliklerine uygun bir hiyerarşi kurar. Örneğin ateş özelliği gereği gökte, en üstte yer alır, hava ondan sonra gelir; daha sonra su, en sonda da toprak yer alır. Yine sırasıyla evrenin düzeni açısından ateş sıcaklığın, hava nemin, su soğukluğun toprak da kuruluğun kaynağı ya da nedeni olarak evrende yer alır. Evrenin temelini oluşturan bu elementlerin salt kendi başlarına var olmaları ve ayrı ayrı durmaları da söz konusu olmayacaktır. Her birinin kendine yakın türden bir başkasıyla benzer ilişki halinde olması, bütünü meydana getirmeleri açısından gereklidir. Böylece dört unsurla ortaya çıkan bileşikler de oluşacaktır. Mesela Gök kubbenin (Firmament) altında ateş bulunur, üstünde ise su. Bilindiği gibi, toprak soğukluğun ve kuruluğun bir sembolü olarak evrende önemli bir yer tutar. Toprağın suyla uyumlu bir bileşik oluşturmasından, başka unsurların/canlıların meydana gelmesi sağlanır. Aynı şekilde, su da hava ile temasa geçer ve iki unsur nemin ve soğukluğun oluşmasını sağlarlar. Yine hava ateşle birleşerek hem nemin hem de sıcaklığın oluşmasını sağlar. Ateş, hem kuruluğun hem de sıcaklığın temsilcisidir aynı zamanda. Elementler arasındaki bu periyodik dönüşler ve dönüşümler duyulur (sensible) evrendeki yaratılmış maddelerin de prototipi olma özelliklerini gösterirler. Aziz Basil’in ortaya koyduğu evren tasarımı, Aristoteles ve Stoacılarınkine benzer özellikler taşır. O, bu etki açıkça gözükmesine rağmen bunları Musa’nın vahyedilen gerçekleri ile paralel bir hakikatin ortaya çıkması olarak değerlendirir.¹⁷

16 Sympathy'nin tarihsel kökleri ve yorumu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <http://jepson.richmond.edu/conferences/sympathy2012/Sympatheia.pdf>; 22.11.2014

17 Sheldon, Williams, *The Greek Christian Platonist Tradition From the Cappadocians to Maximus and Eriugena*, s. 433-34

Temelde, vahyedilmiş hakikat ile akılı çelişik görmeyen Aziz Basil kardeşi Aziz Gregorius ile birlikte Aetius ve öğrencisi Eunomius gibi Ariuşuların “radikal akılcı” anlayışlarına karşı çıkar.¹⁸ Ariuşular, eğer İlahi tabiat vahyedilen bir gerçekse, aklın bunu anlayarak kabul edeceğinden de şüphe etmemek gerektiğini savunuyorlardı.¹⁹ Oysa Tanrı'nın doğasının ve onun ilk ilkelerinin akılla anlaşılabilen bir yapıda olduğunu öne sürerek, akıl hakikatleri ile tanrısal vahyi eşdeğer ve paralel gören Ariuşulukla mücadele etmek Aziz Basil ile birlikte diğer Kapadokyalı babaların da bir özelliği idi.²⁰

Aziz Basil'e göre de, diğer Hıristiyan filozofların düşündüğü gibi, Tanrı dünyayı yoktan var etmiş, orada kendisinin temsilcisi olarak da insanı yaratmıştır. Düşünülen evren ya da sonsuz akıl evreninde, Tanrı'nın bir temsilcisi olarak yaratılan insan, “tuzağa düşürülmek” ya da düşmek suretiyle duyulur dünyaya in(diril)miştir. Bu süreç insan için bir “düşüş”, bir mutlak günaha batış olarak değerlendirilir. Aziz Basil'e göre filozofun asli görevi bu süreci tersine çevirmektir. Cinsel tutku başta olmak üzere ruhu kirleten aşağılık duygulardan uzaklaşarak, bilgeliğe, oradan da Tanrı katına yücelmek için ruhun eğitilmesi gerekir. Görüldüğü gibi özellikle Yeni Platonculuğun tüzüm öğretisinde karşılaşılan, BİR'e doğru yücelme fikri burada da egemen gözükmektedir.

Nazianuslu Aziz Gregorius (St Gregory Nazianzen/Nazianzus 330-389?)

Kapadokyalı babaların adlarına eklenen yöre adlarının tam olarak bugün hangi yerleşim birimine denk geldiği çok bilinmemekle birlikte, Nazian diye bilinen bir belde (Göreme) yakınlarında eski adı “Karbala” olan bir köyde 326 330 yılları arasında doğup 389 yılında öldüğü tahmin edilmektedir.²¹ Dolayısıyla Nazianuslu Gregorius'un Göremeli olduğu varsayımından yola çıkmak yanlış olmaz.²² Retorik ustası, şair, ilk dönem Hıristiyan düşüncesinin önemli savunmacısı gibi çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Nazianuslu Gregorius'un kırk dört parçadan oluşan “Nutuk” adlı eseri ve çeşitli konuları işlediği iki yüz kırk dokuz mektubu vardır. On yedi bin mısra şiiri bulunan Gregorius'un karşıktlarına yönelik başarılı bir polemik ustası olduğu da söylenir.²³ Ona altıncı yüzyılın önemli yenilikçileri arasında yer alan De-

18 Andrew Radde-Gallwitz, *Basil of Caesarea Gregory of Nyssa, and Transformation of Divine Simplicity*, Oxford University Press, USA, 2009, s. vii.

19 Bkz. Gallwitz, *Basil of Caesarea Gregory of Nyssa, and Transformation of Divine Simplicity*, s. 113.

20 Gallwitz, *Basil of Caesarea Gregory of Nyssa, and Transformation of Divine Simplicity*, s. 334.

21 Bkz. Brian E. Daley, S. J. *Gregory of Nazianzus*, Routledge, 2006, s. 3.

22 <http://global.britannica.com/EBchecked/topic/245696/Saint-Gregory-of-Nazianzus>

23 Daley, *Gregory of Nazianzus*, s. 1.

siderus Erasmus'un ilham aldığı kişilerden birinin de Nazianuslu Aziz Gregorius olduğunu belirlemekte yarar var.²⁴ Teolog unvanıyla da bilinmesine rağmen sonraki yüzyıllarda ve Rönesans'ta Grek dilindeki ustalığı ve üslubu ile edebiyatçı kimliği daha öne çıkar olmuştur.²⁵

Çalışmalarını Kapadokya bölgesinin önemli merkezleri içerisinde yer alan Kayseri, Nevşehir, Aksaray ve çevrelerinde, Hıristiyanlığın öğretilmesi amacıyla çok sayıda manastır ve küçük, büyük Kilise inşa ederek yapan babalardan bir tanesi de Nazianuslu Aziz Gregorius'dur. Nazianuslu Aziz Gregorius, hem kutsal metinleri birebir anlamları ile ele alıp çözümleyen (literal yaklaşım) Aziz Basil'den hem de alegorik açıklamaları öne çıkaran ve Origenes'e daha yakın durarak, açıklamalarında mistik yaklaşımları ve sembollerini sıkça kullanan Nyssalı Aziz Gregorius'tan farklı bir çizgide olmuştur. O, kardeş olan diğer iki Kapadokyalı Baba arasında orta bir yerde duran, vahyedilmiş hakikati de akli da dengeli bir şekilde, doğruluğun kaynağı olarak kabul eden bir anlayışa sahipti. Nyssalı Aziz Gregorius ile sık sık karıştırılan Nazianuslu Gregorius, "Teolog Gregorius" olarak da bilinmektedir. Hatta Nyssalı Gregorius'tan ayırt etmek için daha çok bu isimle anılır. Teolog unvanından da anlaşılabilirliği gibi, teolojisi ünlü olan Nazianuslu Gregorius'un *Teolojik Söylemler* adlı bir de eseri vardır. Bu eserin ortaya çıkmasında, Atina'da iken eğitim aldığı Platoncuların büyük katkısının olduğundan söz eder. Teolog sıfat taşımasını, kilisenin yetkili bir üyesi olması nedeniyle, kutsal metinleri anlama ve kavrama açısından kendisinde bir yetenek ve yetki gördüğünün işareti olarak kabul eder. Çünkü kutsal metinler hakikati salt açık bir biçimde sunmaz. Orada, ışın ehline ve uzmanına her zaman ihtiyaç duyulur. Akledilir evren ile duyulur evren arasında belirgin bir fark vardır. Vahyedilmiş metinlerin ışığında ancak duyulur evren anlaşılabilir. Bu da onun diline ve anlamına vakıf olmakla mümkün olabilir.²⁶ Nazianus'lu Gregorius'a göre akıl tek başına değerli değildir, onun vahyedilen hakikatle desteklenmesi gerekir. Diğer Platoncu babalar ve daha yakınında bulunana Aziz Basil'us'ta olduğu gibi, Teolog Gregorius'ta da Platon'un *Timaios* diyalogunda yer alan evrenin yaratılmasına ilişkin görüşlerle kutsal kitaptakiler arasında bir benzerlik ve uyumun olduğu kabul edilir. Aslında, arayış içerisinde olan teologların *Timaios*'ta geçen konuşma ile mensup oldukları dinin kozmolojisi arasında bir benzerlik kurmalarının haklı gerekçeleri vardır. Çünkü, Sokrates, Kriton ve Timaios arasında geçen ve daha çok

24 Daley, *Gregory of Nazianus*, s. 1; Erasmus'un değerlendirmesi için ayrıca bkz. s. 27.

25 Daley, *Gregory of Nazianus*, s. 26.

26 Sheldon, Williams, *The Greek Christian Platonist Tradition From the Cappadocians to Maximus and Eriugena*, s. 439.

Timaios'un ortaya attığı görüşler çerçevesinde bir benzetme yapıldığında, kutsal metinlerdeki yaratma/tekvin (Genesis) bahsi arasındaki benzerlikler dikkat çekici seviyededir. Ancak burada, Aziz Basil'in Pagan kültürlerde de bulunan yorumlardan yararlanmasına benzer bir yaklaşımı Aziz Gregorius'un sergilemediğini, hatta kutsal metinlerin buna ihtiyacının olmadığına dair değerlendirmeleri bulunduğunu vurgulamak gerekir.²⁷ Yalnızca Nazianuslu Aziz Gregorius'la ilgili olmayıp, Patristik dönem ve ortaçağda yer alan hemen her Platoncu filozofta görülen kozmolojik öğretilerde *Timaios* yanında, Parmenides ve Theaitetos gibi Platon'un önemli diyaloglarının da etkisi görülür. Yukarıda zikredildiği gibi, bu diyalogların içerdiği kimi simge ve kullanılan metaforlarla Tevrat ve İncil'de geçen "yaratma" hadisesi arasında var olan benzerliklerin kültürel etkileşimde önemli rol oynadığı görülmektedir. Bu bağlamda, yaratma konusunda geçen, "usta tanrı" ya da yaratmanın meydana gelme süreci Hıristiyanlıktaki "üçleme"/teslis(trinity) ile benzerlikler kurularak açıklanır. Bu yorumları haklı çıkaracak ifadeler elbette vardır. Ancak, gerek Nazianuslu Gregorius'ta gerekse başka teologlarda bu benzerlikler sınırlı ve pragmatik bir yaklaşımla ele alınır ve yorumlanır. Örneğin Nazianuslu Gregorius, idealar ya da Tanrı dışında herhangi bir varlığın önceden var olabileceğini kabul etmez.

Klasik teologlardan bekleneceği gibi, Nazianuslu'da da akıl vahye tabi olan bir değer olarak kabul edilir. İmana tabi olmayan ve imanla desteklenmeyen "insan aklı" bir tür hastalık olarak bilinen sapkınlığa gider.²⁸ Teolog Gregorius'un aklı imana tabi kılan bu tavrı, kendisi ile peygamberlerin misyonu arasında paralellik kurduğunu ortaya koymaktadır.

Tanrı'nın doğası ve isimleri ile insan düşüncesinin sınırları çerçevesinde bir anlam sınırlaması söz konusu olamaz. İlahi tabiat kendine özgü ve aklın sınırları dışında kabul edilmelidir. Yalnızca Tanrı için bir sıfat olan "varlık" (Being) onun yarattıkları için kullanılmaz. Yaratıklar için de kullanılan sıfatlarla Tanrı'yı nitelendirmek Antropomorfizme yol açar. Teolog Gregorius, Hıristiyan inancını rasyonel temellere dayamaya çalışan Kapadokyalı Eunomius (335-394) gibi öncü Ariuşçuların rasyonalizmi ile de mücadele etmiştir. Ona göre teolojide esas olan inanç/imandır. Hıristiyanlığın başta teslis dogması olmak üzere, diğer dogmalarını akılla açıklamaya çalışmak doğru değildir. Öncelikle Kitab-ı Mukaddes'i çok iyi bir şekilde öğrenip, sağlam bir imana sahip olduktan sonra teoloji yapılmalıdır. Burada yapılacak

27 Bkz. Sheldon-Williams, *The Greek Christian Platonist Tradition From the Cappadocians to Maximus and Eriugena*, s. 439.

28 Sheldon, Williams, *The Greek Christian Platonist Tradition From the Cappadocians to Maximus and Eriugena*, s. 439.

şey kozmolojik değişmelere ve süreçlere ilişkin kontrollü akıl yürütmelerde bulunmaktadır. Yoksa Hıristiyanlığı akıl sınırları içerisinde tutup, dogmaları akılla açıklamak değildir. Eunomius ve onun gibi düşünenler, İsa ile Tanrı'nın aynı özden olmadıklarını, çünkü doğrulmamış olan Tanrı'dan bir şeyin doğmayacağını, oysa doğmuş olduğu söylenen İsa'nın Tanrı ile aynı özden olmasının çelişki oluşturacağını söylüyorlardı. Bu öğretinin tehlikeli olduğu gerekçesiyle de 325 yılında İznik Konsili toplanmış, Hıristiyan Katolik inanç esasları belirlenmişti. Benzer mücadeleyi Nazianuslu Gregorius, Eunomius ve başka Anomoeanlara²⁹ karşı İstanbul'da vaazlarıyla ortaya koymuştur. Aslında, Ariuşçulara karşı verilen mücadelede gerek Kapadokyalı babaların gerekse başka imancı/fideist teologların yaptıkları teslis açıklamaları çelişkilerle doludur. Bir yandan Tanrı'yı doğası itibarıyla doğmuş, doğurmuş ya da yaratılmış gibi eksiklik ifade eden sıfatlardan uzak tutmaya çalışırken, diğer yandan da, İsa, Kutsal ruh gibi kavramlarla Tanrı arasında ontolojik bir ilişki kurmaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla bu açıklamaların ikna edici bir yönü bulunmamaktadır.

Nazianuslu Aziz Gregorius'un ontolojisi ve kozmolojisi, hem akli hem de vahyi temel alan çözümlemeler içerir. Grek kültürünün maddi ve cisimsel Tanrı anlayışını reddeden Teolog Gregorius, Tanrı'nın zaman ve mekanla sınırlanamayacak, zaman ve mekan üstü/ötesi bir varlık olduğunu kabul eder. Kozmolojik kanıt denilen kanıtın özellikle düzen ve amaç versiyonu ile Tanrı'nın varlığının bilinebileceği, ancak, onun neliğinin/mahiyetinin bilineme-yeceği öne sürülür. Gregorius'un da burada, Timaios'ta geçen, Tanrı'nın iyi olması nedeniyle yarattığının da iyi olduğu, "düzen" dediğimiz şeyin eksiksizliği ve mükemmelliği ifade etmesi nedeniyle Tanrı'nın "düzeni" seçtiği yönündeki değerlendirmeler doğrultusunda düzen ve amaç kanıtına inandığı belirtilmelidir.³⁰ Tanrı ile yarattıkları arasında kurulacak ilgide, Tanrı'nın sıfatları önemli bir yer tutar. Tanrı'nın hem adları hem de sıfatları ancak kendine özgüdür. İnsanlara düşen sıfat ve isimlerden onu uzak tutmaktır. Ona akıl, adalet, ışık vb. metaforlarla ad veremeyiz diyen Teolog Gregorius, Tanrı için ancak sonsuzluk ve ebedilik gibi ad ve sıfatlar kullanılabilir der. Etienne Gilson'un A Puech'ten aldığı şu değerlendirmeyi aktarmak aydınlatıcı olacaktır: "Gregorius derin bir şekilde Hıristiyandı. Her ne kadar bazı

29 Yukarıda metinde de dile getirdiğimiz gibi, Anomoean, Ariuşçuların önemli bir kolu olarak Kapadokya'da Aetius tarafından kurulan dini bir ekol olarak Kilise tarihinde yer almaktadır. Onlar, Tanrı ayrı, onun yarattığı bir insan olarak İsa ayrı doğadadır derler. <http://global.britannica.com/EBchecked/topic/26596/Anomoean>.

30 *Timaios*'ta geçen yaratma ile ilgili şu cümleler de önemlidir: "...zekâyı ruha ruhu da bedene koydu ve evrene özü bakımından mümkün olduğu kadar iyi bir eser yaratırcasına şekil verdi. İşte bu temelin, yakın düşünüşe göre gerçekten bir ruhu bir zekâsı olan bu evrenin, bu canlı varlığın Tanrı kayrasıyla yaratıldığını söylemek gerekir." Bkz, Platon, *Timaios*, s. 31.

Yeni Platoncu fikirler, teolojisini geliştirmesine yardımcı olmuş ve Kinizm ile Stoacılıktaki en yüce yanların bir kısmı onun çileci ideali içinde kendilerine yer bulsa da, düşüncesine ve hayatına her zaman inancı yön vermiştir...³¹ Bu tespitten de anlaşıldığı gibi, gerek Patristik dönem gerekse Ortaçağın tamamında teolog/filozofların felsefe din ilişkisinde tavırları ya ortak ya da birbirine yakındır. Hiç kuşkusuz, felsefe anlayışı ya da felsefeye yüklenen anlamla doğrudan ilgili olan bu yaklaşımı, salt akılcı/spekülatif çıkarımlara dayanan klasik Yunan felsefesiyle bir tutmak son derece yanlış olacaktır.

Nyssalı Aziz Gregorius (St Gregory of Nyssa 335–394)

İskenderiye'den siyasi ve dini baskılar yüzünden kaçarak, önce Filistin/Caesarea'ya gelen ve sonrasında da Kapadokya'ya geldiği yolunda rivayetlere rastlanan Origenes'in, bu bölgelerde fiilen bulunmasa da, düşüncelerinin önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. O dönemlerin kargaşa ve karmaşalarından kaynaklanan bilgi kirliliğini hesaba katmak gerekir ama Origenes'in İskenderiye ve başka bölgelerde çok etkili bir kişi olduğu konusunda bir netlik bulunduğu da gözden ırak tutulmamalıdır.

Origenes'in Kapadokya bölgesindeki en önemli temsilcisi, bir anlamda onun kültürel mirasını devralmış olan Nyssalı Aziz Gregorius'tur.³² Eserlerini daha çok kutsal metinlerin geniş açıklamaları (tefsir) ve hermeneutik teknik ve araştırmalar çerçevesinde yazmış olan bu kilise babası, 335 yılında Caesarea/Kapadokya'da doğmuştur.³³ Aziz Gregorius, 395 yılında Nevşehir civarında, bugün Aksaray Ortaköy civarında yerleşik bulunan ve o zamanki adı Nyssa olan yerleşim biriminde ölmüştür.³⁴ Bir retorik hocası olan Aziz Gregorius, adı geçen ilin piskoposu olarak görev yapmıştır.³⁵

Bu makalede ele alınan diğer iki Baba da Hıristiyanlık tarihi açısından önemli olmakla birlikte, Nyssalı Aziz Gregorius, felsefi eser verme, felsefeye ilgi duyma daha da önemlisi, felsefi tartışmalara konu olma açısından diğerlerinden daha önemli bir filozoftur. Hatta uzmanların değerlendirmesiyle "ilk Hıristiyan filozoftur." Dolayısıyla, Kapadokyalı Babalar'ın, felsefe tarihinde diğerlerine göre, daha çok bilineni de Nyssalı Aziz Greorius'tur.

31 Gilson, *Ortaçağda Felsefe*, s. 65.

32 Friedrich Ueberweg, *History of Philosophy From Thales to Present Time*, trns. Geo. S. Morris, A. M., New York, 1889, s. 326; Meredith, *Gregory of Nyssa*, s. 1.

33 Meredith, S. J., *Gregory of Nyssa*, s. 1; Copleston, *A History of Philosophy*, s. 31

34 Niksar için de aynı adın kullanıldığına dair bilgiler varsa da, bu zayıf bir olasılıktır; Niksar'ın Kapadokya bölgesine uzaklığı bu iddiayı zayıflatmaktadır.

35 Copleston, *A History of Philosophy*, s. 31.

Gregorius, Platonist geleneğe göre Hıristiyan düşüncesini temellendirmede Aziz Augustinus ve Aziz Anselmus'tan önce gelen Hıristiyan teolog olarak da anılmalıdır.³⁶

Aziz Gregorius'u önemli kılan yönlerinden birisi, Patristik dönem için özgün sayılabilecek, *İnsanın Görevleri Üzerine* (De hominis opificio) adlı bir eser yazmış olmasıdır. Bu eser, yazarın insanın var oluş gerekçesini ayrıntılarıyla ele aldığı bir "insan felsefesi" örneği olarak değerlendirilebilir. Aziz Gregorius'un bir başka önemli eseri de, *Ruh ve Ölümsüzlük Hakkında Macrina İle Diyalog*'dur.

Hıristiyan inancının mutlak bir iman ile gerçekliğinin kabul edilmesi gerektiğini savunan Aziz Gregorius, akıl yürümelere dayalı rasyonel bir inanç sistemi kurulamayacağını, buna gerek de olmadığını savunmuştur. Ağabeyi Aziz Basil gibi o da Kapadokyalı Eunomius'un kutsal üçleme ve Tanrı'nın sıfatları öğretisine ve Ariuşçulara karşı adeta savaş açmıştır.³⁷ İnançın sırları ve gizemli konular bilimsel ya da mantıksal araçlarla izah edilemez; çünkü akıl bu konuda yetkin değildir. Aziz Gregorius'a göre yine de Tanrı'nın varlığı gibi bazı iman esasları doğal bir akıl yürütme veya felsefi kanıtlamalar çerçevesinde bir hakikat olarak ortaya konulabilir. Daha sonra Scotus Eriugena ve Roger Bacon gibi Skolâstiğin önde gelen filozoflarında göreceğimiz, iman ile aklın birbirlerine karşıt olmayacağı, dogmaların rasyonel ve imani yönlerinin bulunacağı iddiası Gregorius'ta çok önceden görülmektedir. Tanrısal bir aklın (Logos), kelamın (word) varlığını kabul ederken insanla benzerlikten söz edilebilse de, onun bu niteliklerinin ezeli ve ebedi olarak var olduğunu, insanda var olan bu niteliklerin zamanda olan ve ebedi olmayacak olan özellikler olduğu özellikle belirtilmelidir. Gregorius'un üçleme öğretisinde de diğer babalardan farklı olarak, Baba (Tanrı) ile İsa'nın aynı doğada olmadığı düşüncesi önemli bir yer tutar.

Gregorius'un kozmolojisine kısaca baktığımızda, ağabeyi Aziz Basil'in de değindiği gibi, evrende yer alan dört maddenin (hava, su, toprak ve ateş) kendilerine uygun yerlerde bulduklarına dikkat çeker. Örneğin, toprak gibi en ağır olanlar, ağırlıklarından dolayı merkezde, ateş gibi en hafif olanlar ise çevrede (circumference) bulunur. Ateş doğası gereği duyulur ve düşünülür/akledilir (intelligible) evrenin arasında bulunur. Sular ise gökyüzünde/Sema (firmament) bulunur. Bunlar ikinci göğü (secon heaven) meydana getirirler. Nyssalı Aziz Gregorius'a göre burası, görünen ve görünmeyen evrenin tam

36 Sheldon-Williams, Sheldon, Williams, *The Greek Christian Platonist Tradition From the Cappadocians to Maximus and Eriugena*, s. 456.

37 Bkz. Ueberweg, *History of Philosophy From Thales to Present Time*, s. 326; Meredith, *Gregory of Nyssa*, s. 28-48.

sınır noktasıdır. Üçüncü gök ya da sema, sözlerle ve “maddi olanla” anlatılamayacak nitelikte “manevi” bir evrendir. Burada esrime/vecd ve coşkunluk hali geçerlidir.³⁸

Gregorius’a göre görünür ve görünmez olmak üzere iki evren vardır. İnsan bedeni itibariyle görünür, ruhu itibariyle de görünmez evrene aittir. Aziz Gregorius ruhun bedenden önce var olduğu tezine karşı çıkar.³⁹ Ruhun bir bütün olduğu ve başka bedenlere göç ettiği fikrine de bütünüyle karşı olan Gregorius, bireyselliği esas alır ve her bedenin ruhunun farklı olduğu inancını benimser. Bedenle birlikte yaratılan ruh ve akıl sahibi olması nedeniyle insan özgürdür; özgür iradesiyle yaptıklarından da sorumlu olacaktır.⁴⁰ İnsanın, bir canlı (animal) olması yönüyle duyulur, akıl sahibi bir varlık olması yönüyle de düşünülür/akledilir dünya ile ilgisi vardır. Gregorius’a göre insan belirleyici olan bir noktada, tam da duyulur ile düşünülür dünya arasında bir noktada ama ikisine de geçişken olan tek varlıktır. Diğer yandan insan, hayvanlar ve bitkiler dünyası ile de tanrısal gök ile de ilgisi olan bir varlıktır. Bu ikili ilişki kabul edilirse de, onun ilk kaynak olarak düşünülür/akledilir evrene ait olduğunu özellikle vurgulamak gerekir.⁴¹

Nyssalı Aziz Gregorius’un ortaçağın kadim sorunlarından birisi olan tümeler tartışmasına ilişkin görüşü de kısaca şöyledir: Ona göre, insan kavramı ve sorunu çerçevesinde ele alınması gereken tümeler(universals) gerçekliğin ta kendileridirler. Gregorius, “insan” kavramının bir ideal, ilahi anlamı, bir de beşeri anlamı olduğunu öne sürer. Birinci anlamıyla, bütünüyle Tanrı’nın zihninde ve hakikat dünyasında varlığı söz konusu iken, ikinci ile de geçiciliği ve zaaflarıyla “bireysel”, beşeri düzeydeki varlığı söz konusudur. İdeal ya da evrensel insan için cinsel belirlenmişlik yani erkeklik-dişilik söz konusu değildir; fakat ikincisinde ise cinsiyet belirlenmiş durumdadır.

Tanrı konusunda da biri ideal ya da evrensel/tümel anlam ifade eden ve “Tanrısal öz” (divine essence), diğeri de İsa ve Kutsal Ruh’la bu dünyaya yönelik etkisi olan ikinci bir varlık alanı tanıyan Gregorius’a göre, bu inanca sahip bir Hıristiyan üçlü bir Tanrı’ya inanmış olmaz. Başka deyişle, bu bir üçtanrıcılık/tritheism değildir.⁴² Gregorius, bu görüşüyle hem Platonculuğu

38 Sheldon-Williams, Sheldon, Williams, *The Greek Christian Platonist Tradition From the Cappadocians to Maximus and Eriugena*, s. 448.

39 Ueberweg, *History of Philosophy From Thales to Present Time*, s. 326.

40 Ueberweg, *History of Philosophy From Thales to Present Time*, s. 326.

41 Ueberweg, *History of Philosophy From Thales to Present Time*, s. 449.

42 Copleston, *A History of Philosophy*, s. 33.

hem de Yeni Platonculuğu aşan bir realizme gider. Hatta bu görüşlerinden dolayı ona bir realist değil, *hiperrealist* derler.⁴³

Akıl sahibi bir varlık olması nedeniyle görünür evrenin zirvesinde insan bulunur. İnsandan sonra hayvanlar, sonra bitkiler, en son kademedede ise kendileri canlı olmasa da canlılar için vazgeçilmez nitelikte olan cansız cisimler dünyası bulunur. Klasik, modern birçok filozof ve teolog gibi, Gregorius da ruh-beden birlikteliğini tartışmalı konular arasında gösterir ve bunun tamamıyla çözümlenemeyeceğine inanır. O, dünya yaratıldığında ruhun da yaratılmış olduğunu söyleyerek, ruhun bedenden önce var olduğu fikrini de bir bedenden başka bedene geçtiği (reenkarnasyon) fikrini de kabul etmez.⁴⁴ Origenes'in bile kabul ettiği bu görüşü Gregorius kabul etmediği gibi, hayvan hatta bitki ile aynı mertebede bir insan telakkisi oluşturduğu için, böyle bir görüşü Hıristiyanlığın kabul edemeyeceğini savunur. Ruh bedenle birlikte Tanrı tarafından aynı anda yaratılmıştır. Hem beden hem ruh tek başlarına bir anlam ifade etmeyecekleri için, Gregorius ikisini de aynı anda var olan birbirini tamamlayan iki unsur olarak görür. Bedenin her organı canlı olduğuna göre, ruh da bedenin her yerinde bulunmaktadır. Ruh bedenden asla ayrılmaz, belki dağılıbilir, bir süre pasif kalabilir ama maddi olmadığı için yeniden dirilme anında yeniden toparlanır.⁴⁵ Gregorius'un ruh ve bedenin bireyselliğini savunan dinlerin inanç ilkelerine de uygun bir ruh-beden birlikteliğini savunduğu anlaşılmaktadır.

Tanrı evreni özgür iradesiyle, kendi özüne uygun olarak, güzelliklerle hiç yoktan (ex nihilo) var etmiştir. Aziz Gregorius türümü kabul etmez; ona göre tek tek varlıklar Tanrı tarafından "yaratılmıştır". Platoncu olduğu bilinen Nyssalı Aziz Gregorius İskenderiyeli Philo'nun görüşlerinden de esinlenmiştir.⁴⁶

Aziz Gregorius, evrende bir düzen olduğu fikrini kabul ederek "düzen ve amaç kanıtı" yoluyla yaratıcıya varılabileceğini öne sürer. Bu kanıtın temelinde, insanın bir akıl ve düşünceye sahip olması ve bu düşüncenin varlığı sayesinde insanın davranışlarını ve etrafındaki düzeni oluşturması tanrısal düzen için de bir örnek kabul edilebilir. "Aynı zamanda dünyada da bir düzen vardır. Belli yapılara sahip varlıkların içindeki elementlerin uyumlu karışımını fark etmek zor değildir. Gerçeği gördüğümüz ve dokundukları-

43 Copleston, *A History of Philosophy*, s. 33.

44 Gregorius'un burada kastettiği, dünya ile birlikte yaratılan her şeyde bir canlılık belirtisi olarak var olan, her şeye anlam katan anlamında "tümel bir ruh" olsa gerek; çünkü gittikçe tekâmül eden, her birey için ayrı niteliği olan bireysel ruh insanla birlikte var olmaktadır. Bkz. Ueberweg, *History of Philosophy From Thales to Present Time*, s. 326.

45 Ueberweg, *History of Philosophy From Thales to Present Time*, s. 327, 331; Gilson, *Ortaçağda Felsefe*, s. 70.

46 Copleston, *A History of Philosophy*, s. 33.

mızla sınırlayan Epikürosçular gibi filozoflar için bu manzara hiçbir sorun oluşturmamaktadır. Bunun tersine insan bedeninin eylemlerinden onları yöneten bir düşünce bulunduğu sonucu çıkarımlar için, evrenin manzarasından onu yaratan ve onu yöneten bir Düşüncenin varlığı sonucuna varmak doğaldır.⁴⁷ Yaratılanla yaratan arasında benzerlik kurulabilirse de “mutlak bir özdeşlik”ten söz edilemez. İlahi olan ile beşeri olan “Söz” arasında ayırım yapan Aziz Gregorius, Tanrı’nın özgür bir iradeye sahip olduğunu sıkça tekrarlar.⁴⁸ Hıristiyanlığın ünlü *teslis dogmasını* akılla izah etmeye çalışan Gregorius’un bu konuda başarılı olduğunu söylemek zordur. “Nasıl ki bizim zihinsel sözümüz ilahi Sözün ezeli/ebedi üretilişini taklit etmekte ve onun düşüncemizden ayrılmaması Söz ile Düşüncenin eş tözlülüğünü ifade etmektedir; aynı şekilde canlı bedenimizin yaydığı soluk Kutsal-Ruh’un hicretini taklit etmektedir. Teneffüs nasıl beden ve ruhun birliğinden ileri geliyorsa, Kutsal-Ruh da Baba’dan ve Oğul’dan türemiştir. Demek ki akıl, teslis dogmasına şahitlik etmekte ve Hıristiyan Tanrı görüşünün Yahudi ve Pagan görüşüne üstün olduğunu ispatlamaktadır.” Yahudilerin “doğanın birliği”ni (monism), Paganların da çokluğunu (pluralism) savunmalarının isabetli olmadığı görüşünü buradan çıkarmak mümkündür.

Evrenin ve insanın Tanrı’nın özgür iradesi ile hiçten yaratıldığı bir gerçektir. Onların hiçten yaratılmış olması değişimlerine neden olmaktadır. İnsan iyilik ve kötülüğü seçmek konusunda özgür yaratılmış ve o kötülüğü seçmiştir derken, Gregorius asli günaha işaret eder. “İlk günah olmasaydı insanlar tıpkı melekler gibi tamamen tinsel bir biçimde çoğalırlardı. Artık zorunlu olan hayvani çoğalma tarzı, beşeri mahlûku, ilahi benzerlikten bir derece uzaklaştırmıştır. Bu durum, Tanrı’ya geri dönüşün silecek olduğu günahın sonuçlarından biridir.”⁴⁹

Aziz Gregorius’un bu ruh-beden, iyilik kötülük, Tanrı-insan ya da Tanrı evren vb. ilişki türleri üzerine yorumlarını özetleyen Gilson’un aktarım ve yorumları çerçevesinde, felsefenin köklü sorunlarından biri hakkında oldukça yararlı bazı açıklamalar göze çarpmaktadır. Örneğin burada, Gregorius’un insanın Tanrı’ya yönelik maddi dönüşünün de gerçekleşeceğini açıklarken maddenin “düşünsel” olduğu yorumunu getirmesi ilginç gözükmektedir. Yeniçağda Berkeley tarafından ele alınmış olan maddenin “ideal” bir gerçeklik olduğu fikrine benzer açıklamalar bu yorumla örnek teşkil edebilir.

47 Gilson, *Ortaçağda Felsefe*, s. 70

48 Copleston, *A History of Philosophy*, 33.

49 Gilson, *Ortaçağda Felsefe*, 72.

Tanrı, insan, madde ve ruh gibi birbirinden çok farklı varlık alanlarının ilişkisi üzerinde çeşitli yorumlar yapan, insanın Tanrı'ya dönmesi ya da ondan pay alması başka deyişle, insanın bedensel olarak Tanrı'ya dönüşünü anlatmaya çalışan Aziz Gregorius'un bu yöndeki çabasını da şöyle aktarmak uygun olacaktır: "Bazı kişiler, maddenin maddi olmayan, boyutsuz ve sınırsız olan Tanrı'dan nasıl gelebileceğini sormaktadırlar. Oysa madde bunların hiçbiri değildir. Hafiflik, ağırlık, miktar, nitelik, şekil ve sınır, bütün bunlar yalnızca kavramdır (*ennoiai kai psila noemata*). Maddenin düşünce tarafından incelenmesi, onu elementlere ayırmakta, bunlar ayrı ayrı ele alındığında idrak edilebilir bilginin konusu olmakta, fakat bileşimi veya karışımı bizim madde olarak adlandırdığımız karışıklığı meydana getirmektedir. Musa, Tanrı'nın yeri göğü yarattığını söyler, burada bahsettiği şey, algılarımızın konusu olan yer ve göktür. Böyle ifade etmiştir, çünkü sadece algılanırla ilgilenen basit insanlara hitap etmektedir. Şunu da iyice anlayalım ki, idrak edilebilir olan, algılanır görünürün kaynaklandığı tözdür. Böylece kurtuluşun yalnızca ruhun değil insanın tümünü ilgilendirdiğini kavramaktayız."⁵⁰ Aziz Gregorius'un düşüncesine göre İnsan İman edip, bazı çileler çektikten sonra tövbe ile Tanrı'nın inayeti ve rahmeti ile asli kimliğine dönecektir. Çünkü kötülük Tanrı açısından yok edilebilecek arızı/geçici bir niteliğe sahip olup, asli bir varlık değildir.

Sonuç olarak felsefi düşünceye Antik Yunan felsefesinden itibaren ev sahipliği yapmış olan Anadolu, Kapadokyalı Babalar olarak ünlenen üç filozof döneminde felsefe üretimi devam etmiştir. Antik Yunan felsefesi ile dini metinler arasındaki uzlaşmazlığı kabul etmeyen bu meşhur Babalar, hem kutsal metinlerde geçen kozmolojik konuları Platon'un Timaios adlı eseri yardımıyla anlaşılır kılmaya çalışmışlar hem de insanı merkeze koyan antropolojik sorunları klasik düşünce temelinde çözümlenmeye çalışmışlardır.

50 Gilson, *Ortaçağda Felsefe*, s. 72.

Öz

Patristik Dönemde Anadolu'da Felsefe Hareketi, Kapadokyalı Babalar

Bu çalışmada, antik çağdan itibaren felsefenin önemli merkezlerinden biri olan Anadolu'da felsefenin bir dönemi ele alınmaktadır. Dördüncü yüzyılda İç Anadolu'da önemli bir boşluğu dolduran bu felsefe hareketi "Kapadokyalı Babalar" dönemi olarak anılmaktadır. Bu çalışmanın ana teması antik kültür ile Hıristiyanlık arasında bir sentez yapmaya çalışan üç Hıristiyan teolog filozofu tanıtmaktır. Bu filozoflar sırasıyla, Kilise mensubu, sosyal reformcu ve manastırlar kurucusu Kayserili Aziz Basil, şair, hatip ve vaiz olan Nazianuslu Aziz Gregorius ve insan felsefesi, spekülâtif teolojisi, mistik ruhçuluğu ile tanınan Nyssalı Aziz Gregorius'tur.

Anahtar Kelimeler: Kapadokyalı Babalar, Aziz Basil, Nazianuslu Gregorius, Nyssalı Gregorius, İnsan Felsefesi, Hıristiyan Kozmolojisi

Abstract

Philosophical Movement in Anatolia in the Patristic Period, Cappadocian Fathers

In this study, a period of philosophy in Anatolia, which is one of the important centers of philosophy from ancient times, is considered. This philosophical movement, which filled an important gap in Central Anatolia in the fourth century, is known as the period of 'Cappadocian Fathers'. The main theme of this study is to introduce the three Christian philosophers- theologians who are trying to synthesize between ancient culture and Christianity. These philosophers were, respectively, St. Basil of Caesarea who is member of the Church, social reformer and founder of monasteries; the St. Gregorius of Nazianzus who is poet, orator and preacher, and St. Gregorius of Nyssa who is known for his humanistic philosophy, speculative theology, and mystical spirituality.

Key Words: Cappadocian Fathers, St Basil, Gregory of Nazianzus, Gregory of Nyssa, Philosophy of Human, Cosmology of Christian.

Kaynakça

- Andrew Radde-Gallwitz, *Basil of Caesarea Gregory of Nyssa, and Transformation of Divine Simplicity*, Oxford University Press, USA, 2009.
- Brian E. Daley, S. J. *Gregory of Nazianzus*, Routledge, 2006, s. 3.
- Eflatun, *Timaios*, çev. Erol Güney, Lütfi Ay, Milli eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 29
- Etienne Gilson, *Ortaçağda Felsefe, Patristik Başlangıçtan XIV. Yüzyılın Sonuna Kadar*, çev. Ayşe Meral, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Frederick Copleston, *A History of Philosophy*, Volume II, USA, 1993.
- Friedrich Ueberweg, *History of Philosophy From Thales to Present Time*, trns. Geo. S. Morris, A. M., New York, 1889.
- <http://global.britannica.com/EBchecked/topic/245696/Saint-Gregory-of-Nazianzus>
- <http://global.britannica.com/EBchecked/topic/26596/Anomoean>.
- <http://jepson.richmond.edu/conferences/sympathy2012/Sympatheia.pdf>; 22.11.2014
- <http://www.fisheaters.com/hexaameron1.html>
- Meredith, S. J., S. J., *Gregory of Nyssa*, s. 2; Mike Aquilina, *The Fathers of The Church*, Huntington, USA, 2006.
- P. Sheldon-Williams, "The Greek Christian Platonist Tradition From the Cappadocians to Maximus and Eriugena", *The Cambridge History of Later Greek And Early Medieval Philosophy*, ed. A. H. Armstrong, Cambridge Histories Online © Cambridge University Press, 2008.